

Тема 2. Мистецтво Давнього Єгипту та Давньої Передньої Азії

Мета: ознайомлення студентів зі специфікою мистецтва Давнього Єгипту та Давньої Передньої Азії; визначення особливостей архітектури, скульптури й живопису Давнього Єгипту та Давньої Передньої Азії.

План

1. Специфіка мистецтва Давнього Єгипту.
2. Особливості мистецтва Давньої Передньої Азії.

Ключові поняття: Давній Єгипет, Давня Передня Азії, храмові ансамблі Карнака та Луксора, єгипетські піраміди, Вавилон, Ассирія, зикурат, Ур, царство Шумеру та Аккаду.

1. Специфіка мистецтва Давнього Єгипту.

Єгипет – стародавня держава світу, про історію якої зберіглося чимало цікавих свідчень. Саме в цій загадковій і таємничій країні фараонів народилося багато видів і форм мистецтва, які потім дістали розвиток в Азії та Європі. Вони стали основою й для античної естетики – вихідної точки всіх видів мистецтв нашого часу.

Шість тисячоліть тому в родючій долині Нілу виникли державні утворення, об'єднані в кінці IV – на початку III тис. до н. е. в централізовану деспотію. Збережені пережитки первісного ладу, деспотичність влади фараонів, що гранично обмежила реалізацію індивідуальних потенціалів і визначила загалом застійний характер давньосхідної громади, вплинули на сталість світогляду (зокрема, релігійних уявлень), а через них – на канонізацію художніх образів і художньої мови. Винайдені в давнину правила, традиції (домінуючі теми і їх розміщення на площині, канони зображення людини, її пози, жести, символіка кольорів, знаковість форм, архітектурних елементів тощо) унаслідувались поколіннями, зберігаючись протягом тисячоліть.

Єгипет розташований на вузькій смужці родючої землі вздовж течії Ніла між Сахарою і Червоним морем. Щорічні розливи річки перетворили кам'янисту пустелю в квітучу долину; економічний розквіт привів до ускладнення відносин в суспільстві та створив умови для появи в Єгипті першої в історії людської цивілізації держави з винятково своєрідними звичаями й віруваннями. Єгиптяни не були корінним населенням Африки. Єгипетська народність утворилася в результаті змішування різних племен Північно-Східної Африки та деяких племен Передньої Азії.

Перші поселенці підпорядковували своє життя місцевим природним умовам: їх благополуччя багато в чому залежало від Нілу. Недарма ця ріка називається священною. І склад розуму, і погляди народу та його звичаї, і навіть духовна діяльність були нерозривно пов'язані з Нілом.

Історію Стародавнього Єгипту, як й історію розвитку мистецтва, прийнято поділяти на такі періоди:

- Додинастичний період (4 тис. до н. е.);
- Раннє царство (30 – 28 століття до н. е.);

- Давнє царство (28 – 24 століття до н. е., правління I – VI династій);
- Середнє царство (21 – 18 століття до н. е., XI – XIII династії);
- Нове царство (16 – 11 століття до н. е., XIII – XX династії);
- Пізній період (11 – 332 р. до н. е.).

Кожний із цих періодів є значним етапом у розвитку давньоєгипетського мистецтва. Завершальним в історії Стародавнього Єгипту вважається 332 р. до н. е., коли країна була завойована військами А. Македонського і з цього часу ввійшла в орбіту елліністичного світу.

Пам'ятки *додинастичного періоду* свідчать про становлення характерної монументальності образів, формування канонів живописних і пластичних зображень, іконографічних прийомів, прагнення цілісного відтворення фігури людини та її місця в соціальній ієрархії.

У період *Раннього царства* архітектура набуває провідної ролі, стає основним стилем. Усі інші види мистецтва існували тільки у зв'язку з архітектурою. Скульптура Раннього царства була знайдена не в гробницях, а в тайниках храмів. Установлюються й надовго фіксуються правила зображення в скульптурі та живописі, а також здійснюється перехід до організованої композиції. У скульптурних та живописних творах цього періоду значимість господаря підкреслювалася його розмірами, що набагато перевищувала всіх інших людей. Так, у рельєфі шиферної плити фараона Нармера (кінець IV тис. до н. е.), що зображує перемогу фараона I династії Нармера – царя Верхнього Єгипту над Нижнім Єгиптом, фігура фараона зображена набагато більшою порівняно з іншими і, незважаючи на невеликий розмір плити. Відпрацьовуються характерні для єгипетського мистецтва прийоми розташування фігури на площині. Широкі сильні плечі розвертаються у фас, ноги й голова – у профіль. Композиція рельєфу будується горизонтальними смугами, один епізод під іншим, що сприймається немов оповідання з чіткою послідовністю. Ці особливості характеризують єгипетські рельєфи й у подальшому.

Основним будівельним матеріалом у Єгипті був камінь. Для зведення культових споруд (храмів і гробниць) застосовували вапняк, піщаник, алебастр, граніт, кварцит, діорит, порфир. Єгиптяни вміло використовували цеглу, яку не обпалювали, а сушили просто неба. Дерево та тростина також слугували будівельними матеріалами.

Стародавні єгиптяни знали два типи поховальних споруд:

1) Заупокійний комплекс, кульмінацією якого була гробниця – мастаба (означає «будинок вічності» або «вічний дім») — тип гробниць давньоєгипетської знаті, що збудовані з сирцевої цегли прямокутниками із злегка похилими стінами та пласким дахом чи піраміда.

2) Заупокійний ансамбль, у якому гробниця висікалася в скелі. На відміну від поховального комплексу першого типу, де гробниця була

композиційним центром, у поховальному комплексі другого типу розташування гробниці маскувалося, а центром композиції виступав заупокійний храм.

Поховальні гробниці першого типу характерні для Раннього, Давнього та Середнього царств, заупокійні ансамблі другого типу – для Середнього та Нового царств.

Розквіт *мистецтва Давнього Єгипту* починається з III тис. до н. е. після об'єднання країни фараоном – деспотом, який мав необмежену владу. У добу Стародавнього часу у зв'язку з розвитком заупокійного культу провідне місце посідала архітектура гробниць і храмів. Давньоєгипетські піраміди, що переборювали швидкоплинність часу, були призначені для поховання муміфікованого тіла фараона, утілювали не тільки ідею могутності влади деспота, скільки ідею безсмертя. Їхні грандіозні розміри характерні для культур усього стародавнього часу.

У цей період склалися також основні принципи всього давньоєгипетського мистецтва:

1. Синтез усіх видів мистецтва, де архітектура відігравала провідну роль.
2. Усі твори образотворчого мистецтва мають риси монументальності.
3. Усі твори мистецтва декоративні.

У період *Давнього царства* в Єгипті з'являється новий тип царських поховальних споруд – піраміди. Піраміди можуть бути розподілені на ступінчасті та класичні.

У часи правління Джосера, фараона III династії (2778 – 2723 рр. до н. е.) виникає архітектура нового виду. Цим вона зобов'язана генію Імхотепу, великому вченому та архітектору. Він створив у Саккарі кам'яну гробницю для Джосера небувалих розмірів. Заупокійний ансамбль Джосера є важливим етапом у розвитку давньоєгипетської архітектури.

Наступним етапом еволюції пірамід стали піраміди в Медумі та Дашурі. Перша піраміда в Медумі (для фараона Снофру) була замислена як ступінчаста. Спочатку спорудили сім сходинок, а потім до них додали ще одну. Кожного разу ці уступи вкривали облицювальною плиткою, а після другого етапу побудови вони були заповнені камінням, уся піраміда була облицьована плитами з вапняку і, нарешті, отримали вигляд класичної піраміди. Друга піраміда Снофру в Дашурі є ромбоподібною, і вона має два схили. Можливо, при розрахунках маси піраміди були помилки, і будівельники зменшили висоту будівлі за рахунок зміни кута нахилу.

Після піраміди Джосера царська гробниця, пройшовши низку проміжних форм (піраміди в Медумі та Дашурі), дістала нового втілення в пірамідах, побудованих у Гізі для фараонів IV династії Хеопса, Хефрена й Мікерина. Уже в стародавні часи їх уважали одним із чудес світу.

Ансамбль у Гізі, окрім пірамід, об'єднував також заупокійні храми та гігантську фігуру сфінкса з тулубом лева й головою фараона, яка спрямована в безкінечність, безтрепетний погляд якої стверджував ідею перемоги вічності над скінченністю земного існування.

Епоха Давнього царства була часом розквіту круглої скульптури. Головним сюжетом у скульптурі цього часу були зображення фараона та його наближених. У зв'язку з культовим призначенням статуї всі вони були виконані в рамках суворих канонів. Люди зображувалися в однакових, спокійних позах. У більшості випадків – це або фігура, яка стоїть з виставленою вперед лівою ногою, або фігура, яка сидить із притисненими до торса руками. Скульптури цього періоду відрізняються гострим реалізмом.

Кольорові рельєфи в заупокійних і сонячних храмах Давнього царства були важливим елементом ансамблю та займали величезні площі. Стіни залів, храмових коридорів були вкриті від підлоги до стелі розписними рельєфами. Великі композиції займали всю площу стіни, менші – розміщувалися поясами, пофризиво.

Принцип фризowego розвитку сюжету є типовим для рельєфів Давнього царства. Ті ж самі риси простежуються і в розписах цього періоду. У розписах застосовували, зазвичай, золотисті, оранжево-червоні, зелені, сині та бірюзові фарби, що наносили на суху поверхню.

Мистецтво Давнього Єгипту знало два види рельєфів: дуже низькі барельєфи та врізані рельєфи. Були відомі й два види стінного розпису: темперний живопис по сухій поверхні та цей же вид живопису в сполученні з кольоровими вкладками з паст у заздалегідь приготовлені заглиблення.

Типовий та найкращий взірець – розпис однієї з гробниць у Медумі (поч. III тис. до н. е.) із зображенням гусей. Детальна проробка малюнка пір'я зовсім не виключає локальності кольору. Фарбу наносили на суху поверхню. Часто спеціальні заглиблення заповнювали кольоровими пастами, що були схожі на інкрустацію. Узагальнені контурні лінії підкреслювали площину стіни, монументальну цілісність.

Особливості давньоєгипетського живопису дають змогу розглядати його як особливий вид художнього креслення. Тому давньоєгипетські живописні та рельєфні композиції необхідно не просто споглядати, а потрібно читати як креслення. У зв'язку з цим засоби виразності тут особливі – це лінія, силует, ритм, симетрія, орнаментальність, декоративність. Ієрогліфічні тексти вводяться в живопис та рельєф як рівноправні елементи.

Єгиптяни використовували орнамент на найбільш ранніх сходинках історичного розвитку. Перші взірці орнаменту на території Єгипту були відмічені в розписній кераміці епохи енеоліту. Посуд прикрашали геометричними орнаментами (квадратами, трикутниками, спіралями, зигзагами). Пізніше з'являються рослинні орнаменти (основними мотивами єгипетського орнаменту були папірус і лотос). Характерною особливістю орнаменту всіх видів є його зв'язок з формою, розміром рельєфної та живописної композицій.

Мистецтво Давнього царства мало свої характерні риси: монументальну цілісність, лаконічність, узагальнені контурні лінії в архітектурі, скульптурі, образотворчому мистецтві.

У мистецтві *Середнього царства* посилюється реалістична тенденція, що яскраво проявилася в живописі, пластиці та орнаменті. Першою з пам'яток,

у якій майстри втілили нові архітектурні образи, була усипальня – храм Ментухотепів у Дейр-Ель Бахрі (поблизу столиці Середнього царства – Фів). У цій споруді була зроблена спроба з'єднати храм із пірамідою, однак будови такого типу не дістали прямого продовження. Ансамбль розташований на західному березі Нілу, частково висічений у скелі та сполучений коридором із молитовником. Усі приміщення заупокійного комплексу були декоровані кольоровими рельєфними композиціями. Ця усипальня започаткувала будівництво великих храмових ансамблів більш пізнього часу.

З часом від пірамід відмовляються загалом, в епоху Середнього царства дістає розвиток тип скальної гробниці. Вона містить ряд приміщень, сполучених коридорами, які вирубували в скелі. На схилі скелі розташований вхід у гробницю – невеликий портик, звичайно, з двох колон. У наступні роки архітектура гробниць мало змінюється.

При царських пірамідах створювалися цілі комплекси. У них особливу роль відігравав заупокійний храм, присвячений культу царя. Зазвичай храми були Т-подібні в плані або у вигляді видовженого паралелограма, з пласким перекриттям стелі, що підтримувалася стовпами з глухими стінами. Пізніше до храму додається відкритий двір. Усередині він оточується колонами, які утворюють неглибокий критий портик. Колона отримує конструктивну роль (є опорою для перекриття портику).

Загалом єгипетську храмову архітектуру поділяють на три типи:

- 1) Храм, що зводиться в долині на відкритій місцевості (храми при пірамідах).
- 2) Храм напівскельний (храм Хатшепсут).
- 3) Храм скельний (храм Рамзеса II).

Перед входом до храму першого типу зводили обеліски – монолітні колони, які звужувалися до вершини і являли собою витягнутий доверху чотиригранний стовп, що закінчувався пірамідкою. Грані обелісків були вкриті написами. Кожний обеліск влаштовували на прямокутному паралелепіпеді, який був основою. У період Давнього та Середнього царств обеліски зустрічаються рідко, кількість їх збільшується в період Нового царства. Одиночні обеліски розміщують у дворі по головній осі храму або попарно біля входу перед пілонами.

Кожний храм має три основні складові частини – святилище, зал і двір. Вони розташовуються по поздовжній осі й підпорядковуються симетрії тільки в межах правої та лівої сторін. Завдяки цьому композиція храму може бути продовжена вздовж осі.

Особливого значення в Середньому царстві набули великі колонади, що оперізували тераси храмів і двори, а також колосальні кам'яні статуї правителів.

Поступово відбулися зміни і в схемах побудови рельєфів. Їхні теми стають різноманітнішими, наповнюються конкретністю зображення. Фігури не розміщуються строго по фризах, а вільно розташовані в пейзажі.

У живописі, що прикрашав стіни гробниць і храмів, також відбуваються спроби подолати старі композиційні схеми. Суворі фризи змінюються більш

вільно згрупованими сценами, фарби стають ніжніші та прозоріші. Розписи виконують темперою на сухому ґрунті. Не обмежуючись локальними тонами, майстри використовують змішані фарби.

Отже, у Середньому царстві масштаби гробниць зменшуються, з'являються нові типи будов (спроба з'єднати храм із пірамідою), особливого значення набувають колонади та кам'яні статуї, у живописі, рельєфі, орнаменті посилюються реалістичні тенденції. Також виявляються спроби подолати старі композиційні схеми в образотворчому мистецтві. Строгі фризи з метричним розміщенням фігур змінюються більш вільно згрупованими сценами. Майстри використовують змішані фарби, накладаючи їх то густо, то майже невидимо, передаючи тим самим об'єм і фактуру. Правда, це стосується, головним чином, сюжетів, що не відігравали значної ролі в культах і обрядах та тому були менш канонізовані. Ця тенденція посилюється в образотворчому мистецтві Нового царства, причому не тільки в сценах полювання, риболовлі, а й у зображенні різного роду розваг.

У період *Нового царства* замість архітектури гробниць (гробниці в Новому царстві перестали бути наземними спорудами – вони були сховані в скелях) розквіт дістає архітектура храмів. Жерці в цю епоху стали самостійною політичною силою, що конкурувала навіть із владою царя. Тому не тільки заупокійні храми царів, а, головним чином, храми-святилища, присвячені Амону, визначили архітектурний вигляд Єгипту.

Найбільшого розповсюдження в період Нового царства дістав тип храму із чітким прямокутним планом. Фасад храму був звернений до Нілу, від якого йшла дорога, оточена по боках кам'яними сфінксами або священними овнами. Алея сфінксів вела до входу – кам'яного пілона. Перед пілоном будувалися колосальні статуї, обеліски. За пілонами відкривався прямокутний у плані відкритий двір, оточений колонами. У центрі двору по головній осі також прокладалася кам'яна колонада.

У Фівах були зведені колосальні храмові ансамблі Карнака та Луксора (присвячені богу Амону), взаємопов'язані між собою. Першим будівничим Карнакського храму (XVI століття до н. е.) був зодчий Інєні, Луксорського (XV століття до н. е.) – Аменхотеп Молодший, який уперше застосував в архітектурі колонаду двору. Обидва вони сприяли розвитку особливостей в архітектурі Нового царства. Карнакський храм, добудова якого продовжувалася впродовж століть, не має аналогів у світовому мистецтві ні за розмірами, ні за періодом будівництва. Майже протягом тисячі років (від Середнього царства до Птолемеїв) він розширявся та добудовувався. До такого ж типу храму належить і храм Амона в Луксорі.

Храми, що являли собою цілі ансамблі, були сполучені між собою дорогами, які були оточені рядами сфінксів із тілом лева та головою барана. Нового характеру набули гробниці царів і заупокійні храми. Гробниці фіванських царів розташовувалися в скельних ущелинах, а храми зводилися на рівнині біля підніжжя гір. Прикладом може бути заупокійний храм цариці Хатшепсут (поч. XV століття до н. е.), збудований у долині Дейр Ель-Бахрі, поблизу Фів. Це одна із найбільш гармонійних і довершених споруд у світі та

абсолютно унікальне явище в єгипетському мистецтві. Архітектор Сенмут зовсім відмовився від піраміди та розмістив храм на двох терасах, висунутих одна над іншою у вигляді двох гігантських сходинок. Храм починається великим відкритим квадратним двором, за яким піднімаються одна за одною такі ж квадратні тераси. Ці тераси об'єднані пандусами. Храм має поздовжньо-симетричну композицію. Поступово піднімаючись, храм, немовби вростає в товщу скелі, до якої він прибудований. Тераси оточені подвійним рядом колон. Храм Хатшепсут вирізняється серед інших єгипетських храмів особливою вишуканістю своїх колонад. Для заупокійного храму Хатшепсут було створено більше ніж 200 статуй. Усі статуї Хатшепсут портретні. Починаючи зі статуй Хатшепсут, в основу офіційного царського портрета був покладений індивідуальний, однак дещо ідеалізований образ.

У живописі майстри Нового царства були в пошуках більш сміливих і складних зображень навколишнього світу. Ускладнилася композиція, різноманітнішими стали рухи фігур, колорит збагатився бузковими й рожевими відтінками. Чистота кольору та міцність розпису досягається за рахунок використання лише натуральних барвників: глини для отримання жовтих, коричневих і червоних тонів, лазурита – для блакитних тощо.

Нововведення в мистецтві початку Нового царства підготували етап, який прийнято виділяти як пік у розвитку єгипетського реалістичного мистецтва. На початку XIV століття до н. е. фараон Аменхотеп IV (Ехнатон) із наміром послабити владу знаті та жерців бога Амона-Ра провів соціальну і релігійну реформи, очоливши рух малих рабовласників проти великої рабовласницької знаті. Поклоніння старим богам було заборонено, закрито їх храми, знищено зображення, а новим єдиним божеством було проголошено замість символу сонця – Амона-Ра саме сонце – Атон. Ехнатон уважав, що людина може спілкуватися безпосередньо із самим богом. Столиця із Фів була перенесена в Ахетатон (сучасна Тель-ель Амарна).

Такі зміни в житті країни визначили і значні зміни у мистецтві. Найкращі твори амарнського періоду вирізняються людяністю й реалістичністю. Зміни в духовному житті в основному стосувалися образотворчого мистецтва, ніж архітектури. Основним нововведенням була відмова в храмах від колонних залів та наявність великих відкритих дворів із жертовниками. Орієнтація нових храмів була такою ж, як і в храмах Карнака та Луксора. Храми оточувалися прямокутною стіною, у них зберігається осьова симетрія, тобто права сторона – дзеркальний відбиток лівої.

Найкраще, що було створено в цей період – скульптурні портрети Ехнатона та його дружини Нефертиті. Уперше в історії єгипетського мистецтва з'явилися зображення царя в колі родини. Портрет Нефертиті, у високій короні з фарбованого вапняку, став свого роду символом сучасного Єгипту.

Скульптори знову повертаються до дерева і вапняку. Жіночі статуї та портрети приватних осіб стають більш пластичними й м'якими.

Після смерті Ехнатона були відтворені старі вірування та ритуали. Саме ім'я царя-відступника стало забороненим. Юний наступник Ехнатона

Тутанхамон повернувся у Фіви. Чудові зразки амарнського стилю збереглися в гробниці Тутанхамона. Цей юний цар помер у 18 років, ставши до престолу в 9 років. Відкриття його гробниці у 20-их роках минулого століття археологом Говардом Картером було надзвичайною подією в єгиптології. Гробниця Тутанхамона – одна з небагатьох, що вціліла від розграбування. Стіни усипальні були із золота; у декількох саркофагах, що вставлялися один в інший, кожний зі скульптурною маскою фараона, покоїлася мумія, прикрашена дорогоцінностями та амулетами. Саркофаги й прикраси – це художня цінність, однак, крім них, у гробниці було знайдено багато рельєфів і скульптур.

У XIV – XI столітті до н. е. подальші завойовничі війни та захоплення нубійських територій сприяли новому притоку багатств до Єгипту. Друга половина Нового царства вирізняється широким будівництвом, яке йшло і в Нубії. Крім Гіпостильного залу в Карнаку, були створені заупокійні вирублені в скелях храми. Наприклад, храм Рамзеса II в Абу-Симбелі (Нубія), вирублений у скелі. Він повністю висічений у скелі – від святилища й до portalу та навіть невеликої тераси перед ним. Великий портал (33 м висотою і 38 м шириною) багато прикрашений скульптурою. З обох сторін входу розміщені по два двадцятиметрових колоса – портретні статуї Рамзеса II, що сидить на троні. Статуї менших розмірів над входом у храм, на карнизі, а також ті, що стоять біля ніг Рамзеса, чотириметрові зображення його дружини, підкреслюють надлюдські масштаби цих грандіозних статуй фараона. У храмі поздовжньо-осьове планування, що стало звичайним для єгипетських храмів Нового царства. За порталом розташовується зал, що відповідає відкритому двору, за ним розміщений гіпостильний зал і святилище, а по боках від них розташовані різні службові приміщення. Гіпостиль часто називають поперечним залом, тому що він більш витягнутий по ширині, ніж у глибину. Інша його назва – колонний – через велику кількість колон. Розміщені рядами колони утворюють поздовжні проходи – нефи.

Останній розквіт давньоєгипетського мистецтва відбувається в період об'єднання країни під владою саїських фараонів (VII століття до н. е.), характеризується появою холодного, вишуканого стилю. Живопис насичений яскравими фарбами.

Завоювання Александра Македонського в 332 р. до н. е. поклало початок новому елліністичному періоду, у мистецтві якого об'єдналися традиції минулого та риси античності.

Отже, усі види мистецтва були взаємопов'язані між собою. Скульптура відігравала в Єгипті вагомую роль, однак самотійного значення майже не мала. Вона підпорядковувалась архітектурі. Скульптура, немовби уточнювала і розшифровувала ідею архітектурних споруд. В архітектурі, насамперед, почалися пошуки монументальності. Рельєфами та розписами вкриті погребальні стели, стіни гробниць та храмів. Єгипетське мистецтво приваблює довершеністю естетичних форм, які виникли не як результат потягу до чистої краси, а як єдина можливість для виразу змісту сучасного для життя єгиптян.

2. Особливості мистецтва Передньої Азії.

Серед країн Передньої Азії найбільш зручною для широкого розвитку землеробної держави була країна, розташована між Тигром і Євфратом, яку стародавні греки називали Месопотамією (Міжріччям).

Мистецтва Давнього Сходу прийнято ділити на історичні періоди, як-от:

1. Шумеро-Аккадський період (2700 – 1900 рр. до н. е.).

2. Вавилонський (1900 – 1600 рр. до н.е.). Вавилоняни були захоплені північними хеттами та касситами. Із цього часу починається возвеличення Ассирії як незалежної держави.

3. Ассирійський період (1300 – 625 рр. до н.е.).

4. Нововавилонський період (625 – 539 рр. до н.е.).

Нововавилонський період починається з повстання в 625 р. до н.е. проти Ассирії.

Справжніми творцями шумеро-аккадського мистецтва були шумерійці, які прийшли в Месопотамію зі східних гірських областей, а також семітські племена Аккаду. Шумери, перші цивілізовані жителі Вавилонської рівнини, заволоділи районом навколо Перської затоки близько IV тис. до н. е.

Шумери побудували міста Ур, Урук, Ніппур, Лагаш та інші, кожне з яких було самостійною державою, що мала свого правителя й армію.

Шумери створили унікальну форму письма – клинопис. Клиновидні знаки видавлювали гострими паличками на сирих глиняних табличках, які потім висушували або обпалювали. Завдяки цим табличкам ми отримали багато свідчень про шумерські закони, релігію, міфи тощо.

Природні матеріали, необхідні для будівництва (камінь, дерево), у Міжріччі були відсутні, більшість шумерських будівель зводилася з необпаленої цегли – через це архітектурних пам'яток цього періоду зберіглося дуже мало. Перші споруди мали поздовжню спрямованість просторого двору для молитов. Характерна орієнтація вівтаря на північний або південний захід пояснювалася уявленням про вітри. З часом на місці цих храмів виросла платформа для величного зикурату. Поступове збільшення платформи спостерігалося й в Уруку, де на центральному пагорбі один одного змінили кілька святилищ різних розмірів. Серед них найвідомішим був Білий храм.

До нашого часу дійшли зразки шумерської скульптури, створені на початку III тис. до н. е. Розповсюдженим типом скульптури був адорант – статуя людини, що молиться, зі складеними на грудях руками, яка сидить або стоїть. Адорантів звичайно дарували храму. Особливо виразними є великі очі адорантів, часто скульптори їх інкрустували. Характерна особливість шумерської скульптури – в умовності зображення. Основні об'єми вписували в циліндри та трикутники, наприклад, спідниці, які являють собою плоскі конуси, або торси, подібні до трикутників. Також деталі голови (ніс, рот, вуха та волосся) зводяться до трикутних форм, наприклад, голова Інанни. Розміри її менші за людські. Голова плоско зрізана позаду і мала отвори для кріплення на стіну. Глазниця, у яких колись були вставлені інкрустовані великі очі, це

символ усебачення, проникності та мудрості. У такий спосіб розвивається кругла скульптура.

Мистецтво цього часу вирізняється різноманітним застосуванням кольору. Поліхромія з'являється в кераміці, у монументальній скульптурі – у вигляді інкрустації очей, у монументальній декорації – у вигляді килимового орнаменту, що прикрашав стіни.

Стіни шумерських храмів прикрашали рельєфами, що розповідали про історичні події (воєнні походи, закладка храмів), про повсякденні справи (господарські роботи тощо). Рельєфи поділялися на декілька ярусів, що послідовно відображали події. Усі персонажі були однакового зросту, проте правителів, звичайно, зображали більшими.

Потреба в уславленні перемоги зумовила появу нового типу рельєфу меморіального характеру – це стели (кам'яні плити різних розмірів). Однією із стел є стела царя Еаннатума (стела яструбів) (XXV століття до н.е.), від якої збереглися деякі фрагменти. Стела присвячена перемозі Еаннатума, шумерського князя Лагашу, над містом Умшою. На обох боках стели зображено сцени, розділені на смуги. Усі фігури рельєфу підпорядковані площині, а можливо, виконані за єдиним трафаретом. Відбувається встановлення перших канонів у зображенні людини.

Особливе місце в шумерській культурній спадщині належить гліптиці – різьбленню по дорогоцінному або напівдорогоцінному камінню. Зберіглося багато шумерських різних печаток у формі циліндра.

У кінці XXIV століття до н.е. територію Південної Месопотамії завоювали аккадці. Їхніми предками вважаються семітські племена, що оселилися в глибокій давнині в Центральній і Північній Месопотамії. Цар аккадців Саргон Великий легко підкорив ослаблені шумерські міста та створив першу в цьому регіоні централізовану державу – царство Шумеру й Аккаду, яке проіснувало до кінця III тис. до н.е.

В аккадський період виникає нова форма храму – зикурат. Зикурат – це ступінчаста піраміда, на вершині якої розміщувалося невелике святилище. Нижні яруси зикурату, зазвичай, фарбували в чорний колір, середні – у червоний, верхні – у білий. Форма зикурату символізує сходи в Небо. У кінці III тис. до н.е. в Урі був побудований перший зикурат колосальних розмірів, що складався з трьох ярусів. До нашого часу збереглися лише два поверхи з трьох його терас.

У період правління царя Нарамсина (2254 – 2218 рр. до н. е.) аккадська імперія досягла свого розквіту. Блискуче правління Нарамсина відображено в образотворчому мистецтві, прикладом є стела на його ім'я. Уперше художник відмовився від розподілу зображення на реєстри, об'єднавши всю композицію навколо фігури царя. Центром композиції є масивна фігура Нарамсина, яка веде свою армію в наступ. Традиційно фігура царя більша за розмірами від інших персонажів.

Після смерті Нарамсина царство Шумеру та Аккаду захопили кочові племена гутів, однак деякі міста на півдні Шумеру зберегли свою незалежність. Одним із таких міст був Лагаш, яким керував Гудеа. Гудеа

прославився будівництвом і відтворенням храмів. До наших часів зберіглося близько 30 статуй Гудеа. Деякі з них сягають людського зросту. Можна виділити два типи статуй Гудеа: одні більш приземисті, з дещо скороченими пропорціями; інші – більш стрункі й витончені.

Отже, у шумеро-аккадський період у Месопотамії визначилися основні напрями архітектури та скульптури, а з плином часу вони дістали подальшого розвитку.

Після розгрому столиці Ур царство Шумеру та Аккаду припинило своє існування. Період із XX по XVII століття до н.е. називають старовавилонським, тому що найважливішим політичним центром Месопотамії в цей час був Вавилон. Творів образотворчого мистецтва та архітектури цього періоду зберіглося мало. Найвидатнішим пам'ятником давньоєврейської правової думки є Закони Хаммурапі, увіковічені на чорному базальтовому стовпі. Хаммурапі правив із 1792 по 1750 рр. до н.е. Найкращим прикладом образотворчого мистецтва того періоду є ця сама базальтова стела царя Хаммурапі, виконана в офіційному парадному стилі, для якого характерні нерухомі напружені фігури з непроробленими деталями зовнішнього вигляду. Двометрова стела, що здобула назву «Кодекс Хаммурапі», містить 282 закони, записані серіями по 20 колонок. У верхній частині стели зображено царя Хаммурапі, який стоїть перед богом сонця Шамашем, який сидить на троні та передає Хаммурапі атрибут царської влади. Стела царя Хаммурапі – символ месопотамської цивілізації. Вона є не лише твором мистецтва, а також історико-літературною пам'яткою та найбільш повним зібранням законів давнини, що передували біблійним законам. Тексти зі стели є джерелом інформації про суспільство, релігію, економіку, географію й історію того часу.

У творах мистецтва, що зображали життя людей, манера зображення зовсім інша. Прикладом цього є невеликий рельєф із Вавилону, який зображує двох жінок: одна з них стоїть та грає на лірі, інша сидить та грає на ударному музичному інструменті, схожому на тамбурин. Їхні пози природні, а силуети – витончені. Обидва стилі зображення поєднані в розписах палацу в Марі – великому місті, розташованому на північному заході від Вавилону, що у XVIII столітті до н.е. було завойоване та зруйноване Хаммурапі.

У структурі міста Марі був палац, який уважали одним із найдосконаліших творів зодчества першої половини II тис. до н. е.

Набіг хетів зруйнувало Вавилонське царство, яке незабаром стало підвладним іншим прибульцям – касситам.

Ассирія – могутня, агресивна держава, чиї кордони в період розквіту проходили від Середземного моря до Перської затоки.

На перший погляд, ассирійці не намагалися створювати нові форми, у їх архітектурі зустрічаються всі відомі раніше типи будов, як-от: зикурат. Новизна полягала у ставленні до архітектурного ансамблю. Центром палацово-храмових комплексів став не храм, а палац. З'явився новий тип міста – місто-фортеця з єдиним строгим плануванням. Ассирійській архітектурі характерний також синтез архітектури й образотворчого мистецтва.

Найдавніше відоме нам місто Ассирії – Ашшур, розташовувалося на правому березі Тигру. Храми мають двори, оточені стінами, і прилеглий до нього зикурат, а приміщення храму витягуються по поздовжній осі. Прикладом може бути подвійний храм Ану й Адада, збудований в Ашшурі на зламі XII – XI століття до н.е. Храм стояв на високій платформі.

Палацове будівництво в Ассирії, що посідало провідну роль в архітектурі, незмінно мало характер монументальності, фортечної замкненості, офіційного блиску та холодності. Хоча столицею вважався Ашшур, однак резиденцією царів IX – XIII століття до н.е. частіше всього були Кальху, Ніневія або Дур-Шаррукін.

Саргон II зробив столицею в 722 р. до н.е. Дур-Шаррукін (теперішній Хорсабад). Одночасно з будівництвом царського палацу було розпочато будівництво нового міста.

В останнє століття існування Ассирії столицею стала Ніневія (XII століття до н.е.). Місто було оточене стіною з 15 воротами, довжина стіни становила 12 км. Для правителя Ніневії Синахериба було побудовано палац із 27 монументальними порталами, прикрашеними фігурами крилатих биків і левів. Біля палацу був облаштований великий парк зі штучними озерами й павільйонами.

Ассирійська держава пала в 605 р. до н.е. Вавилон, зруйнований ассирійськими військами в 689 р. до н.е., у кінці VII століття до н.е. знову досяг надзвичайного блиску й став столицею світу. Вавилон став одним із найбільш багатих і красивих міст Месопотамії, політичним і релігійним центром. У місті нараховували більше ніж 50 храмів. Сама назва «Вавилон» значить «ворота бога». Вавилоняни вважали своє місто центром Всесвіту, це видно з вавилонської географічної мапи. До міста вело дев'ять воріт, від яких починалися довгі прямі вулиці. Головними були ворота Іштар, що склалися з двох великих внутрішніх і двох менших зовнішніх башт.

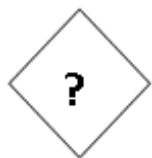
До нашого часу збереглися руїни воріт богині Іштар. Ворота Іштар являють собою величезну арку, із чотирьох сторін якої стояли високі зубчасті башти. Уся споруда була вкрита глазурованою цеглою з рельєфним зображенням священних тварин бога Мардука – бика й фантастичної істоти Сирруш. Цей останній персонаж називають також вавилонським драконом, він сполучає в собі чотирьох представників фауни: орла, змії, невідомої чотиринової тварини та скорпіона.

Найбільш відомою спорудою Вавилону був зикурат Етеменаки, присвячений верховному богу міста Мардуку. Цим зикуратом є славетна Вавилонська башта. Із вавилонських написів відомо, що цей зикурат існував ще при Хаммурапі, багато років руйнувався й перебудовувався. Зикурат Етеменанки – «Будинок основи небес і землі» – був споруджений під керівництвом ассирійського зодчого Арадаххешу. Він відзначався не лише своїми гігантськими розмірами (висота 90 м), а й символікою семи ярусів (за кількістю планет) та насиченим фарбуванням у білий, чорний, червоний, синій, пурпуровий, срібний, золотий кольори. Споруду вінчало облицьоване блакитною цеглою святилище заввишки 15 м із покоем бога Мардука і його

дружини, де знаходилися золоті ложе, крісло та в золоті одягнені статуї. Споруда увінчувалася величезними позолоченими рогами бика – атрибутами бога й символом родючості. Характерною рисою всієї будівлі були сходи, розташовані перпендикулярно до ярусу, а також сходи вздовж ярусу, завдяки яким досягалась масивність, компактність та спрямованість мас догори.

У Вавилоні нараховувалося п'ятдесят три великі святилища, кілька сотень храмів і вівтарів. Біля воріт Іштар, між «Дорогою процесій» та берегом Євфрату, розташований величезний за розмірами Південний палац – палац Навуходоносора. Новим у палаці Навуходоносора стало влаштування «висячих садів цариці Семіраміди», які належать до семи чудес Стародавнього світу.

Отже, розквіт Нововавилонського мистецтва відбувався недовго, у 539 р. Вавилон був завойований персидським царем Киром II Великим, який не зруйнував, а урочисто увійшов у нього, як переможець. Нововавилонські традиції вплинули на мистецтво давніх країн Передньої Азії.

Питання для самоконтролю

1. На які періоди прийнято поділяти мистецтво Давнього Єгипту?
2. Про що свідчать пам'ятки додинастичного періоду?
3. Охарактеризуйте архітектуру й скульптуру Ранняго царства.
4. Які два типи поховальних споруд знали стародавні єгиптяни?
5. Назвіть основні принципи всього давньоєгипетського мистецтва, що склалися в період Давнього царства.
6. Які Ви знаєте піраміди Давнього Єгипту?
7. Висвітліть характерні риси мистецтва Давнього Єгипту.
8. На які три типи поділяють єгипетську храмову архітектуру?
9. Яка нова форма храму виникає в аккадський період?
10. Назвіть специфічні особливості мистецтва Давньої Передньої Азії.

Практичні завдання:

1. Скласти порівняльну характеристику мистецтва Давнього Єгипту та Давньої Передньої Азії.
2. Написати реферат (тема за вибором студента):
 - «Особливості мистецтва Ранняго царства»;
 - «Особливості мистецтва Давнього царства»;
 - «Особливості мистецтва Середнього царства»;
 - «Особливості мистецтва Нового царства»;
 - «Архітектура Давнього Єгипту»;
 - «Скульптура Давнього Єгипту».
3. Створити стислий-кейс «Специфіка мистецтва скульптури народів Давньої Передньої Азії».
4. Створити міні-кейс (тема за вибором студента):

- «Шумеро-Аккадський період мистецтва Давнього Сходу»;
- «Вавилонський період мистецтва Давнього Сходу»;
- «Ассирійський період мистецтва Давнього Сходу»;
- «Нововавилонський період Давнього Сходу».